

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՍՊԱՆԵՐԷՆ ԼԵՋՈՒԻ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹՆՈՍԵԱՆ (Բուենոս Այրես)

Գրականությունը փոխադարձ ճանաչման միջոց եղած է միշտ: Թարգմանությունները այդ ծանոթության գլխաւոր ազդակն է եւ վճռական կարեւորություն ունի միջազգային վարկ ապահովելու համար, մանաւանդ երբ հարցը կը վերաբերի ոչ-ընդհանրական լեզուի մը:

Թէեւ դարասկիզբին եւրոպական լեզուներով թարգմանական աւանդ մը կար արդէն, կասկածէ դուրս է որ 1915ի Աղէտէն ծնունդ առնող Սփիւռքը, իր պարզապէս ցրտածուծեամբ, առաջնաձայնը նշանակութիւն ունեցաւ հայ գրականութեան միջազգային տարածման համար: Հեռաւորութեան թէ լեզուի անծանօթութեան պատճառով հայ ընթերցողին համար գրեթէ անյայտ են հայ գրականութենէն կատարուած սպաներէն թարգմանությունները:

Սպանախօս աշխարհի հայկական գլխաւոր կեդրոնները Հարաւային Ամերիկայի գաղթածականներն են (Արժանթին, Ուրուկուայ եւ Պարագուայ): Չստ աւելի նուազ չափով՝ Չիլէ եւ Վենեսուելա), որոնց ծնունդը տեղի ունեցած է 1910—1930 թուականներուն՝ իբրեւ անմիջական հետեւանք Նդեռին, բացառութեամբ Վենեսուելայի հայ համայնքին, որ կազմուած է 1960ական թուականներուն, Միջին Արեւելքէն տեղի ունեցող արտագաղթին պատճառով: 1920—40 թուականներուն Գուայայի մէջ գոյութիւն ունեցած է հայ համայնք, իսկ Սպանիոյ հայերը արդի շրջանին համայնքային կեանք չեն ունեցած առհասարակ: Մեր ուսումնասիրութեան համար կը բացառենք Պարագուայ (փոթորկալիւթի ոլորտ), իսկ Վենեսուելայի ու Չիլէի մէջ հայկական որեւէ գիրք չէ տպուած: Կը մնան Արժանթինը եւ Ուրուկուայը, իսկ շատ աւելի փոքր տարողութեամբ՝ Սպանիան ու Գուայան¹:

Աշխարհագրական հեռաւորութիւնը, ի հարկէ, պատճառ պիտի ըլլար որ սպանացիներ, լատինամերիկացիներ մասնավոր հետաքրքրութեան չցուցաբերէին հայերու նկատմամբ²: Անշուշտ, ծանօթացման գործը նորեկ հայերու ունեւորն վրայ պիտի ծանրանար: 1920ական թուականներուն, Հարաւային Ամերիկա գաղթած շատ քիչ հայեր կարողացած էին տիրանալ սպաներէնին՝ զայն իբրեւ գրական գործիք օգտագործելու աստիճանին: Կարճատեւ կեանք ունեցող առաջին հայերէն թերթերը միայն հայերէն լեզուն կ'օգտագործէին:

¹ Հարավային Ամերիկայի հայկական գաղթածականներու կազմակերպման մասին տե՛ս Աշոտ Արծրունի, Տարեցոյց Հարաւային Ամերիկահայոց, Պուէնոս Այրէս, 1943, Գիւտ Միլիթարեան, Պարագուայի հայ գաղութը, Փարիզ, 1937, Narciso Binayan, La colectividad Armentia en la Argentina, Buenos Aires, 1974: Eva Tabakian, Los Armenios en la Argentina, Buenos Aires, 1988.

² Առանձին ուսումնասիրութեան նիւթ են Խորհրդային Միութեան մէջ կատարուող թարգմանությունները:

³ Վերջերս սկսած են լոյս տեսնել Արժանթինի եւ Ուրուկուայի թերթերու վկայութիւնները Հայկական Հարցի եւ Ցեղասպանութեան վերաբերեալ (Nélida Boulgourdjian et al. El Genocidio Armenio en la prensa argentina, t. I (1890—1900), Buenos Aires, 1988: Daniel Karamanoukian, El Genocidio Armenio en la prensa de Uruguay, t. I, (1915), Montevideo, 1969.

Այս պայմաններուն տակ, չափազանց հետաքրքիր երեւոյթ էր հայ գրականութեան նմոյշի մը հրատարակութիւնը, 1929 թուականին, որ առաջինն էր իր տեսակին մէջ: Առաւել հետաքրքիր էր եւ այն, որ այդ թարգմանութիւնը կատարուած էր բնագրէն: Խնդրոյ առարկայ գործը Աւետիք Իսահակեանի «Արու-լալա-Մահարի» պոէմի ամբողջական թարգմանութիւնն էր սպաներէն լեզուի, կատարուած Յովհաննէս Ս. Աղայեանի կողմէ⁴: Նկարագրող հատորը լոյս տեսած է Պուէնոս Այրէս ու ներկայիս հազուագիւտ գիրք մըն է, ընդհանրապէս մոռցուած⁵:

Գիրքը կը բացուի թարգմանիչի ներածականով, որուն կը հետեւի բուն թարգմանութիւնը: Վերջաւորութեան փոխարէն կը տեսնուին փոքր բառացանկ մը: Ներածականէն կ'իմանանք, որ թարգմանիչը առանձին չէ աշխատած, այլ՝ գործակցելով բանաստեղծուհի Թանիա Տոֆկիրոսի հետ: Դր վերաքննութեան ենթարկած է թարգմանութիւնը, եւ լեզուաբան Ռենէ Գասթիանիի հետ, որ նոր սրբագրութիւններ մուծած է տպագրական փոփոխութիւններով:

Թարգմանութիւնը մօտէն հետեւած է քնադրին, երբեմն՝ վտանգաւոր մերձաւորութեամբ. տեղ-տեղ նույնիսկ փորձուած է պահել հայերէնի շարահասութիւնը եւ բառապաշարը, հինցած բառաձեւերու եւ նորաթուի եզրերու օգտագործումով: Տպագրական նկատառումներով, իսահակեանական դիստրիկտը վերածուած է քառատողի: Հակառակ թարգմանիչի պնդումին, կը յայտնուի լաւ պահպանուած չէ եւ թարգմանութիւնը արձակունակ շեշտ մը ունի: Սակայն, օտարներու մասնակցութիւնը յաջողած է քերականական առումով տանել զարձնել գրութիւնը եւ ապահովել անոր ընթերցանելիութիւնը⁶, կ'արժէ նշել, որ առկայ տուեալներով, ասիկա սպանալեզու հայկական մատենագիտութեան առաջին հատորն է, որ լոյս տեսած է Պուէնոս Այրէսի մէջ⁷:

1930 թուականին, Պարսելոնայի մէջ (Սպանիա) «Սերվանտէս» հրատարակչակնքը լոյս կ'ընծայէ իր «Լաւագոյն բանաստեղծներու (քնարական) լաւագոյն բանաստեղծութիւնները» մատենաշարը, որուն 23րդ հատորը նուիրուած է Հրանտ Նաղարեանցի քերթուածներուն: Այսօր բոլորովին մոռցուած անուն մըն է, սակայն 1910ական թուականներուն Հրանտ Նաղարեանց (1880—1962) մեծ աղմուկ ստեղծած է Պուսոյ գրական շրջանակներուն մէջ: Իր միակ հայերէն ժողովածուն՝ «Տաշուած երազներ», հրատարակուած է 1912ին: Նախապէս, 1910 թուականին, հրատարակած է երեք տարաբնոյթ դիրքեր՝ «Ֆ. Մարինեթի եւ ապագայապաշտութիւնը», «Ծղիա Տեմիրճիպաշեանի սիրային նամակները» եւ Հերանոյշ Արշակեանի բանաստեղծութիւնները: 1914 թուականին կ'անցնի Իտալիա. այնուհետեւ իր գործերը կը հրատարակէ իտալերէն, ընդմիջումներով աշխատակցելով հայ մամուլին մինչեւ 30ական թուականներու վերջերը: Իտալական գրականութեան մէջ իր գտած ընդունելութիւնը, որ չենք կրնար պարզորոշ ըսել եթէ կը պարտի իր սեփական արժանիքներուն կամ բարեկամական միջամտութիւններու, պատճառ եղած է, ի հարկէ, որ սպանական հրատարակչականը ներառէր իր գործը մատենաշարի

⁴ Գիրքերու սպաներէն խորագիրներուն համար տե՛ս մատենագիտական ցուցակը:

⁵ Արմենակ Սալմասեան կը յիշէ զայն իր «Հայկական Մատենագիտութեան» Բ հատորին մէջ (Երեւան, 1969):

⁶ Համապատասխան հատուածներու բազմաթիւ ցոյց կու տայ, որ Աղայեանի թարգմանութիւնը աւելի յաջող է, քան Պիքսէնի ու Սարաֆեանի մասնակի թարգմանութիւնները:

⁷ Մինչեւ այդ թուականը յայտնի էին հետեւեալ գիրքերը՝ Evgenio Boré, Historia de Armenia, Barcelona, 1838; Manuel Trigo, O. F. M., Misiones franciscanas de Tierra Santa en el Tavor (Armenia), Barcelona, 1906; Arnold J. Toynbee, Las atrocidades en Armenia, Londres, 1916; Aurora Mardispanian, Armenia arrasada, Nueva York, 1919.

մը մէջ ուր ներկայ էին Շէյքսպիր, Վերլէն, Հայնէ, Շելլի, Վ. Հիւկօ, Գարտուշի, Լէոփարտի եւ այլ յայտնի անուններ: Թարգմանութիւնը կատարած է Ալֆոնսօ Մասերաս (1884—1939): Սպանացի վիպասան եւ բանաստեղծ, Ալֆոնսօ Մասերաս գրած է կատալաներէն, սպաներէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով ու թարգմանած Մոլիէրը եւ Լէոփարտին: Թէեւ բացառապէս ըստած չէ, սակայն հատընտիրը իտալերէնէ թարգմանուած է: Դիտել տանք, որ այս հատորը եւս բոլորովին մոռցուած է, հակառակ որ իր տեսակի միակ հրատարակութիւնն է, որ լոյս տեսած է օտարներու նախաձեռնութեամբ:

Ցառաջաբանը, որ ներբողականի մը տպաւորութիւնը կը թողու, հրատարակչականի կողմէ ստորագրուած է. հոն կը մէջընդմիջ իտալացի զանազան բանաստեղծներու եւ գրականագէտներու կարծիքները, որոնք չափազանց բարձր կը դասեն Նազարեանցի երկերը: Ինչ կը վերաբերի թարգմանութեան, առ այժմ բաւարար բնագիրներ չունինք վճռական խօսք մը ըսելու համար. սակայն, գործածուող լեզուն ճշգրիտ է, թէեւ որոշ տեղեր հնաբանութիւններ ու արձակունակ շեշտեր գլուխ կը ցցեն: «Հայկական» անունները (Վան, Անահիտ, Նարեկացի, Սօսեաց անտառ, Արաքս) բացատրուած չեն: Գիրքի յառաջաբանը այլապէս հետաքրքրական է կարգ մը մանրամասնութիւններով: Մէջընդմիջ ետք Հ. Սիմոն Երեմեանի մէկ կարծիքը, կ'աւելցնէ. — «Ուրիշ հայ գրողներ, ինչպէս բանաստեղծ Դանիէլ Վարուժան եւ Ծնովք Արմէն, ուսումնասիրած են իր սուր ու ինքզինքը պարտագրող արուեստը»: Վարուժանի երկերու գիտական հրատարակութեան մէջ որեւէ նիւթ չգտանք այս ուղղութեամբ: Եթէ հաղորդումը ճիշդ է, գուցէ ուսումնասիրողի աչքէն վրիպած յօդուած մը ըլլայ կամ անդառնալիօրէն կորսուած բանախօսութեան մը բնագիրը: Կը նշուի նաեւ, թէ Նազարեանցի գործերէն նմուշներ թարգմանուած են ֆրանսերէնի (միակ յայտնի պարագան), անգլերէնի, գերմաներէնի եւ կատալաներէնի:

1943 թուականին, Մոնթէվիտէոյի մէջ լոյս կը տեսնէր հայ բանաստեղծութեան առաջին ծաղկաբաղը սպաներէն լեզուով՝ «Հայ բանաստեղծներու ծաղկաբաղ», ուրուկուայցի բանաստեղծութեան եւ գրականագիտութեան խոսքի-նա կերենա Ասեւեոս տէ Պլիքսէնի հեղինակութեամբ: Հրատարակութիւնը կառարած է Ուրուկուայի Հարկական Ուսումնասիրութիւններու Կեդրոնը: Գիրքը կը բացուի հեղինակի ընդարձակ յառաջաբանով:

Պլիքսէն ձեռքի տակ ունեցած է Արշակ Զօպանեանի եւ Աստուր Նաւարեանի ֆրանսերէն լեզուով հրատարակուած ժողովածոները, Աղայեանի եւ Մասերասի վերոնշեալ թարգմանութիւնները եւ Գուրգէն Վահագն Ահարոնեանի կողմէ տրամադրուած տողացիներ:

Գիրքը կը սկսի Գողթան երգերով եւ կը հասնի մինչեւ մեր օրերը: Բաժնուած է ինն մասերու (Գողթան երգեր, Ոսկեդար, անկում, Սիւնեաց դպրոց, Արծաթէ դար, ժողովրդական բանահիւսութիւն, աշուղներ եւ տաղերգուներ, նոր դասական շրջան, արդի գրականութիւն): Անոնցմէ ոմանք միայն ներածական մը ունին, առանց հեղինակներու ներկայացման: Անանուն ստեղծագործութիւններէն զատ, միջնադարեան բանաստեղծութիւնը ներկայացուած է իր ընտրելագոյն անուններով (Նարեկացի, Շնորհալի, Կոստանդին Երզնկացի, Ֆրիկ, Նահապետ Քուչակ, Յովհաննէս Թլկուրանցի, Նաղա Յովնաթան, Սայեաթ-Նովա): Տարբեր է պատկերը արդի գրականութեան պարագային, ուր տեղ գտած են գրական հսկաներ ու անոնց կողքին երկրորդական գէմբեր (Մ. Աճէմեան, Հ. Նազարեանց, Վ. Մալեզեան, Նար-Պէյ, Անայիս եւ ուրիշներ): Միւս կողմէ, հայ գրականութեան մեծերը անբաւարար կերպով ներկայացուած են⁹:

⁹ Nazarianiz, Las mejores poesías (líricas) de los mejores poetas, t. XXIII, Barcelona, 1939, p. 7.

⁹ Օրինակ, Վարուժանէն տրուած են երկու թերթուած, Սիւնեացիէն՝ մէկ, Մեծարեանէն՝ մէկ, Ասեւց գիմաց, Մալեզեան ունի երեք թերթուած, Նազարեանց՝ երեք, Սիպիլ՝ երկու:

Անյայտ պատճառներով, թարգմանութիւնները արձակ շարադրանքով տրուած են: Թէեւ տկարունքը մերժելի չէ եւ ժամանակին բաւական տարածուած էր, սակայն բացատրութեան չգոյութիւնը կրնայ ընթերցողը մղել կարծելու, որ բնագիրներն ալ արձակ են: Միաժամանակ, շարադրանքը այնքան հարթ է, որ բանաստեղծութեան յատուկ երանգն ու կշռոյթը յաճախ կորսուած են: Այսինքն՝ Թումանեանի «Աղանու վանքը» կը վերածուի հասարակ հէքեաթի մը, իսկ Թէքէեանի «Կ'անձրեւէ, տղաս» քերթուածը՝ բանաստեղծաշունչ քարոզի մը: Նկատելի թերիներ են արձակունակ շեշտն ու բազմաթիւ իմաստափոխումները: Կենսագրական բաժինն մէջ բազում սխալներ սպըղած են: Իր բոլոր թերութիւններով հանդերձ, Պիլքսէնի գիրքը քառասուն տարուան ընթացքին անփոխարինելի դեր մը կատարեց, որովհետեւ միակ ամբողջական աղբիւրն էր այս նիւթին շուրջ: Գիրքը յաճախ օգտագործուած է արտատպումի համար եւ այս պարագաներուն սովորաբար չլրացուած է բնագրի տողատումը:

1943—1947 թուականներուն, Հարաւային Ամերիկայի Հայրապետական Պատուիրակ Գարեգին արք. Խաչատուրեանի խմբագրութեամբ, Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսաւ «Արարատ» ամսագիրը, որ արդարօրէն բնորոշուած է իբր «ցամաքամասի հայ կեանքի իմացական ամենակարեւոր ճիգը»¹⁰: Սկզբնապէս միայն հայերէն լեզուով լոյս կը տեսնէր (խմբագրականներու սպաներէն թարգմանութեամբ), ապա՝ սպաներէն բաժինով, որ 1946—47ին վերածուեցաւ անջատ լրագրութիւն:

«Արարատ»ի մէջ հրատարակուած են հայոց պատմութեան եւ մշակութիւն վերաբերեալ բազմաթիւ արժէքաւոր նիւթեր: Մեզ հետաքրքրող նիւթի կապակցութեամբ, խմբագիրը եւ զանազան աշխատակիցներ հետեւեցան հետեւեցան հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան լայն պատկերը, Ա. Զօպանեանի «Վարդենիք Հայաստանի» բազմահատոր աշխատութեան թարգմանելով գրական տեսութիւններ եւ զանազան հեղինակներու քերթուածներ (Նարեկացի, Ֆրիկ, Խաչատուր Կեչառեցի, Նահապետ Քուչակ, Առաքել Սիւնեցի, Գրիգոր Նարեկացի, Կոստանգին Երզնկացի եւ ուրիշներ): Հակառակ միջնորդ լեզուէ կատարուած ըլլալու եւ լեզուական որոշ ընկրկումներու (Գարեգին արք. Խաչատուրեան եւ միւս թարգմանիչները մեծաւ մասամբ սպաներէնը սորված են շափահաս տարիքին՝ ինքնաշխատութեամբ), այս աշխատանքը արդիւնաւէտ փորձ մըն էր, որ հետզհետէ աճող սպանախօս հայերուն կը ճգնէր ներկայացնել միջնադարեան քերթողութիւնը:

Ասոնցմէ դուրս, բնագրային թարգմանութեամբ մատուցուած են Վահագնի երգը, Ղազար Փարպեցիի Արարատեան դաշտին նկարագրութիւնը, Սիւսանթոյի «Հարսին երգը» եւն.:

1946—47ին լոյս տեսած «Անթրոշ» ամսագիրը (խմբարար, խմբագիրներ՝ Վարուժան Գէորգեան, Պերճ Աճէմեան եւ Ալպերթօ Պայըրճեան) եւ իր անմիջական շարունակութիւնը՝ «Նայիրի» (տպագիր, խմբագիրներ՝ Վարուժան Գէորգեան եւ Ալպերթօ Պայըրճեան), իբրեւ նորութիւն բերին սպանալեզու ըլլալու իրողութիւնը: Հակառակ իրենց կարճատեւ գոյութեան, այս պարբերականները բաւական տեղ տուին գրական թարգմանութեան:

1949 թուականին, Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս կը տեսնէր հայ արձակի առաջին թարգմանական հատորը՝ Բաֆֆիի «Խաչագողի յիշատակարանը», Պերճ Աճէմեանի թարգմանութեամբ: Այս սեռին մէջ թարգմանական աւանդ չկար փաստօրէն եւ Բաֆֆիին դիմելը յանդգնութիւն կրնար թուիլ: Թարգմանութիւնը բաւական սահուն է, թէեւ որոշ տեղեր նկատելի են վրէպներ: Այսուհանդերձ, լեզուական թերիները շատ չեն նեղեր ընթերցողը, եւ գրութիւնը ընդհանուր առումով գոհացուցիչ մակարդակ կը պահէ:

Գիրքը կը բացուի Ռաուլ Փենիայի նամակ-նախաբանով, որուն կը յա-

¹⁰ Narciso Binayan, նշվ. աշխ., էջ 104.

շորդէ թարգմանիչին ներածականը: Վէպը սակաւաթիւ բացատրական ծանօթագրութիւններ ունի:

Աճէմեան թարգմանած է նաեւ «Կայծեր»ը, սակայն այդ գործը կը մնայ անտիպ¹¹:

1950ական թուականներուն սկիզբը, պետական հրամանագիր մը Արժանթինի օտարալեզու թերթերուն կը հրահանգէր սպաներեն լեզուով սիւնակ մը ունենալ: Թէեւ սպանախօս սերունդ մը գոյացած էր արդէն, հայկական գաղթօճախի ընթացիկ մամուլը լիովին չէր գիտակցած այս անհրաժեշտութեան, հաւանաբար անձնակազմային դժուարութիւններու պատճառով: Վերոյիշեալ պարտադրանքը թերթերը տոյգեց տեղ տալու երկրի լեզուին: Սովորական լուրերու կողքին, աստիճանաբար լայն տեղ բացին հայոց պատմութեան եւ մշակոյթին, իսկ վերջին քսանամեակին հայ գրականութեան թարգմանութեան հիմնական բեմը հանդիսացած են:

Մշակութային լուրջ պարբերական մը եղաւ «Կաճառ»ը՝ Արժանթինահայ Համալսարանականներու Կաճառի պարբերաթերթը, որմէ 6 թիւեր լոյս տեսան 1954—1956 թուականներուն (1964—1967ին երկրորդ շրջան մը ունեցաւ, աւելի շեշտուած հասարակական բովանդակութեամբ): Թարգմանական շարժում մը յառաջացաւ, որուն կորիզը եղան թերթին շուրջ համախմբուած երիտասարդները, որոնք ընթերցողին մատուցեցին բազմաթիւ թարգմանութիւններ՝ մեծամասնութեամբ բնագրային: Տեղածին ըլլալով, համալսարանականները լաւ դիտէին սպաներէնը, եւ ասիկա նպաստեց լեզուական մակարդակի պահպանման: «Կաճառ»ի էջերէն ներկայացուցան արդի հայ գրականութեան ծանօթ դէմքեր (Դ. Վարուժան, Պ. Դուրեան, Ռ. Զարդարեան, Կ. Զարեան, Յ. Շիրազ եւն), երբեմն կենսագրականներու ընկերակցութեամբ: Տպագրուեցան նաեւ որոշ թիւով ուսումնասիրութիւններ:

«Կաճառ»ը կարեւոր նպաստ մը բերաւ գրական կապերու ուսումնասիրութեան, արտատպելով եւ իսպառ մոռացութենէ փրկելով Յովհաննէս Թումանեանի բերթուածներէն երեք թարգմանութիւններ, զորս իտիշ (եբրայերէն) լեզուէ կատարած է հրեայ-արժանթինցի յայտնի բժիշկ, գիտնական եւ մշակութային գործիչ Խոսէ Լիպերման, եւ որոնք նախապէս լոյս տեսած են «*Los libros de la casa*» («Գրական պատկերազարդ էջեր») պարբերաթերթի 1956 Դեկտեմբերի թիւին մէջ, կենսագրական ընդարձակ ակնարկով: Անոնցմէ մէկը Թումանեանի «Հայոց վիշտը» բանաստեղծութիւնն է¹²:

1950ական թուականները ժլատ եղան թարգմանական հատորներով: Միակ բացառութիւնը երկլեզուան գրքով մըն էր՝ Արշակ Զօպանեանի գրական գործունէութեան 65ամեակին առիթով (Պուէնոս Այրէս, 1951): Սպաներէն բաժնին մէջ լոյս տեսած են կենսամատենագիտական ակնարկ մը, հայագէտ Ռընէ Կրուսէի յօդուինական ճառը եւ երեք թարգմանութիւններ՝ «Գեղուն ի պատիւ հայերէն լեզուին» (Գէորգ Սարաֆեան), «Խնչ ընեմ հոգիով» (Պերճ Աճէմեան), «Վերյուշ» (Նփրատ Պայրամեան):

1960ական թուականներուն կացութիւնը էապէս չփոխուեցաւ: 1968ին, Յովսէփ Մուսայեանի թարգմանութեամբ, Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսած է Բաֆֆիի «Խենթը»՝ վէպը՝ «Տեսանողը» խորագրով: Գիրքը Կի բացուի Ալիսիա Կիրակոսեանի յառաջաբանով, որուն կը հետեւին ամերիկահայ բանասէր Գէորգ Ա. Սարաֆեանի նախաբանը («Խենթ»-ի անգլերէն թարգմանութենէն առնուած)՝ եւ թարգմանիչին ներածականը: Բնագիրը օժտուած է հարուստ ծանօթագրութիւններով: Գիրքին վերջաւորութեան զետեղուած են Մեծ Նդեռնին վերաբերեալ լուսանկարներ:

11-ի շարս այլոց, Աճէմեան թարգմանած է Լեւոն Շանթի «Կայսրը թատերախաղը», նոյնպէս անտիպ, որ 1952ին ձայնասփռուած է պետական ռատիոկայանէն:

12 Տե՛ս Կաճառ, յունուար-գեկտեմբեր, 1956, էջ 33—35:

Թարգմանական տեսանկիւնէն արդիւնքը գոհացուցիչ է ըստ ամենայնի։ Թարգմանութիւնը չէ փորձած սարկօրէն հետեւիլ բնագրին, այլ որոշ տեղեր կատարուած են ռճական բնոյթի փոփոխութիւններ, որոնք յաջողած են առաւել սահունութիւն տալ Բաֆֆի երբեմն ծանրագնաց պատումին։

Տասնամեակի աւարտին՝ 1969—1970ին Պուէնոս Այրէսի մէջ հրատարակուեցաւ «Գործորան ի Տելֆին» քանաստեղծական հանդէսը, ուր Ալիսիա Կիրակոսեանի թարգմանութեամբ Յովհաննէս Շիրազի եւ Դանիէլ Վարուժանի քերթուածներ լոյս տեսան։ Իր թիւերէն մէկուն մէջ, հանդէսը կը յայտարարէր տասը հայ քանաստեղծներու նուիրուած բաժին մը տպելու ծրագիրը՝ գարձեալ Ա. Կիրակոսեանի աշխատակցութեամբ, բայց որքան մեղի յայտնի է, այս մտադրութիւնը չիրականացաւ։

1970ական թուականները մեծ փոփոխութիւններ չբերին։ Միայն կրնանք նշել երկու գրքոյկներ, որոնք տպուեցան ղոյգ յորելեաններու առիթով։ Աւետիք Իսահակեանի ծննդեան 100ամեակին (1975) Պուէնոս Այրէսի Հայկ. Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը լոյս ընծայեց հատընաիր մը, Պաակերաղարգ հատորիկին աշխատակցած են Ե. Պայրամեան (կենսագրականին թարգմանութիւնը), Ատ. Գալայճեան, Գ. Սարաֆեան եւ Պ. Աճէմեան (բանաստեղծութիւն), Գ. Սարաֆեան եւ Տ. Գահվէճեան (արձակ), Ընդգրկուած են Իսահակեանի յատկանշական գործերը, բացի «Արու-լալա Մահարի»-էն, Կարգ մը բացառութիւններով, քանաստեղծութիւններու թարգմանութիւնները անհամեմատօրէն աւելի բարձր են։

Իսկ 1978 թուականին, Պուէնոս Այրէսի Թէքէան Մշակ. Միութիւնը պատկերաղարգ հաւորիկ մը հրատարակեց՝ Վահան Թէքէանի յորելեանին առիթով։ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Ա-ի կոնգակի թարգմանութենէն ետք, տրուած է կենսագրական ակնարկ մը (Ե. Պայրամեան), Ապա կու գան բանաստեղծութիւնները՝ Գ. Սարաֆեանի թարգմանութեամբ, երբեմն հայերէն ընագիրներու հանգիպագրութեամբ։ Տ. Գահվէճեան թարգմանած է Վահան Թէքէանի հրապարակախօսական էջ մը, Յ. Օջակեանի գնահատականը, յուշ մը Լ. Սիւրմէլեանէն եւ Թէքէանէն նամակ մը Սիւրմէլեանին։ Ընդհանուր առումով, արձակի թարգմանութիւնները աւելի որակաւոր են։

1960—1970ական թուականներուն արձանագրուած նահանջը մասամբ փարատուեցաւ հայ մամուլին մէջ երկլեզուութեան ամրացումով եւ ուժեղացումով։ Երեւոյթը վերջնական ձեւաւորում ստացաւ 1965էն ետք, Ընթացիկ մամուլին մէջ ցրուած են հարիւրաւոր թարգմանութիւններ, որոնք գերակշռող մասը քանաստեղծութիւններ են։

1980ական թուականներուն պատկերը բաւական փոխուեցաւ Քանակական առումով, այս վերջին տասնամեակը ամենէն բեղունը եղաւ։ 1981ին, Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսաւ Վահագն Դաւթեանի «Կապոյտ գերբը» հատորը սպաներէն լեզուով՝ Պերճ Աճէմեանի թարգմանութեամբ։ Բացառելով «Արու-լալա Մահարի»-ն, հայ գրողի մը առաջին հատորն է որ լոյս տեսած է սպաներէնով ամբողջութեամբ։ Հեղինակի կենսագրականէն ետք, տրուած է Հ. Սահեանի «Լոյսի խորհուրդը» փորագրուած նախարանը։ Թարգմանութիւնը որակաւոր է եւ իր տեսակի լաւագոյններէն մէկը։ Կան վրիպումներ, սակայն հեղինակը յաջողած է պահել բնագրին հարազատ ոգին։ «Ռեքրիթ»-ն եւ «Հայերգութիւն» պոէմները (այս վերջինը թարգմանուած է «Երկիր Հայաստան, Արա Գեղեցիկ» խորագրով) քսնի մը ծանօթագրութիւններ ունին, սակայն, մասնաւորաբար երկրորդի պարագային, հտրկ էր աւելի մանրամասն լուսարանութիւն տալ¹³։

1988 թուականին Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսաւ Գ. Սարաֆեանի «Հայաստան իր քանաստեղծներու ընգմէջէն» ժողկաքաղը՝ 5րդ գարէն մինչեւ։

¹³ «Ռեքրիթ»-ի Աճէմեանի թարգմանութիւնը ամէն ձեւով կը գերազանցէ Սարաֆեանի մասնակի թարգմանութիւնը։

մեր օրերը, բնագրային թարգմանութեամբ: Շատ անիւի տարողունակ է քան Պլիքսէնի գիրքը, ընդգրկելով 96 ղէմքերու 182 քերթուածներ: Ընգարծակ ներածականէ մը հտք կու գայ թարգմանիչին նախարանը, որուն կը հետեւին թարգմանութիւնները՝ հեղինակներու ժամանակագրական կարգով: Նկարագարող ժողովածուի աւարտին յատուկ անուններու րացատրուած ցանկ մը կայ: Ժողովածուն ըուն իմաստով ծաղկաքաղ մը չէ, քանի որ հոն ներկայացուած են հայ բանաստեղծութեան գտնական գէմքերը, իսկ անոնց կողքին՝ ներկորգական անուններ: Ի տարբերութիւն Պլիքսէնի, տեղի վշիտ տրուած է գլխաւոր անուններու ստեղծագործութիւններուն: Սակայն, գէմքերու ընտրութիւններուն մէջ թոյլ տրուած են բաղմաթիւ մոռացումներ եւ վրիպանքներ: Խարգմանչի ընտրութիւնները ընդհանրապէս կը կեզրոնանան տուեալ բանաստեղծ մը յատկանշող կամ գիւնքը հանրայայտ գործնող կտորներու վրայ, թէեւ երբեմն այս վանոնք քիչ մը ծայրայեղօրէն գործագրուած է¹⁴:

Ձեւի եւ ըովանգակութեան նոյն սկզբունքներուն կը հետեւի Գ. Սարգեան՝ 1988-ին Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսած «Հայաստան իր արծակին ընգմէջէն» ժողովածուով, որ իր ընգգրկուն լափանիշներով իր նմանը չունի: Կաւանարար արեւմտեան այլ լեզուներով:

Գիրքին վառոյցը նոյնական է նախորդին հետ: Կը պակսի անհրաժեշտ րառացանկը: Ձայն կը նկատենք անհրաժեշտ, որովհետեւ այդ հաւաքածոներու թարգմանութիւններուն մեծ մասը հայրենասիրական բնոյթի նիւթեր են, որոնք անտեղեակ ընթերցողին կրնան գծուար ընկալելի կամ քիչ հետաքրքրական թուիլ: Թարգմանութիւնները կրնան ընգունիլ որպէս առաջին մօտեցում, սակայն անոնց կը պակսի հնչեղութիւն: Բանաստեղծութիւններու պարագային՝ նկատելի է արծակունակ զօրաւոր շեշտ, իսկ առհասարակ լեզուական բաղմաթիւ վրէպներ կան:

1987ին, Լա Հաւանայի մէջ (Գուպա), Շ. Վաքոյի խմբագրութեամբ լոյս տեսաւ խորհրդային բանաստեղծութեան նուիրուած ծաւալուն հատոր մը՝ «Խորհրդային բանաստեղծութիւն» խորագրով: Հայ բանաստեղծներէն հոն ներկայացուած են Յով. Թումանեան, Ա. Խաչակեան, Ե. Չարենց, Գ. Էմին, Ս. Կապուտիկեան, Հր. Յովհաննիսեան եւ Պ. Սեւակ: Թարգմանութիւնները կատարուած են ուսանողներէ:

Հայրենի բանաստեղծութիւնը ներկայ էր նաեւ Սեւար Աստորի «Ռուսական լաւագոյն բանաստեղծութիւններ» (1985, Պարսելոնա), ուր կը ներկայացուին 19րդ-20րդ դարերու ողորմա Խորհրդային անուանի գրողները¹⁵: Ժողովածուն թարգմանուած է ուսանողներէ, տաւնց մեծ կորուստներու Իրենց կենսագրականներով, հոն տեղ գրաւած են Ա. Խաչակեան, Գ. Էմին, Հ. Սահեան եւ Լ. Դուրեան:

Եղիշէ Չարենցի գոյգ յոգեկաններու ստիթով, 1987ին Պուէնոս Այրէսի մէջ լոյս տեսաւ բանաստեղծութիւններու սպաներէն ժողովածու մը, պատկերաղարգ, «Գիրք ճանապարհի» խորագրով եւ Վարգան Մատթէոսեանի թարգմանութեամբ¹⁶:

Նոյն թարգմանիչի աշխատանքով եւ արծանթիւնայ բանաստեղծ Սկուսին Դաւիթեանի ներածականով, Պուէնոս Այրէսի Շէմիրեան փոէթիքա» պարբերագիրքը 1985ին լոյս ընծայեց հայ բանաստեղծութեան րաժին մը, որ կ'ընգգրկէր Պ. Սեւակի, Ե. Չարենցի, Հ. Սահեանի, Ռ. Դաւոյեանի, Հ. Էգոյեանի, Վարանգի եւ Յ. Պէրպէրեանի քերթուածները:

¹⁴ Այսպէս, Պարոյր Սեւակի պարագային թարգմանարար տրուած են «Քիչ ենք, բայց հայ ենք», «Էրեբունի-Երեւան» եւ «Սարգարապատ»: Միով րանիւ, սեւակեան ողջ ժառանգութիւնը մէկգի ձգուած էր:

¹⁵ Նկատի առնելով գիրքին ըովանգակութիւնը, նախընտրելի էր «Խորհրդային» բառի գործածութիւնը խորագրին մէջ, անիւի քան «Ռուսական»:

¹⁶ Տե՛ս Սովետական Հայաստան, օրաթերթ, 12. III. 1989:

Հայաշատ երկիրներէ գուրս, հաւանարար ցանցառ թարգմանութիւններ ըլլան այս կամ այն գրական հանգէպին մէջ: Օրինակ, 60ական թուականներուն Գուպայի Գրողներու Միութեան «Ունիոն» պաշտօնաթերթը լոյս ընծայած է Աւ. Իսահակեանի քերթուածներ, իսկ 1985ին Փերուի «Էփոքա» հրատարակած է Գ. Բորեանի գրական գիմանկարը եւ քերթուած մը¹⁷, Ուրիշ հրապարակումներ առ այժմ վրիպած են մեր տեսողութենէն:

Այլ հարց՝ արժանթինահայ մամուլի մէջ տարտղնուած մեծաքանակ թարգմանութիւնները, որոնց ցուցակագրումը անհրաժեշտ է. սակայն դժուար իրագործելի: Հոն կան, օրինակի համար, Շիրաղի, Պ. Աեւակի եւ Վարուժանի քերթուածներու՝ Սաեփան Գալայճեանի թարգմանութիւնները, որոնք կրնային մէկական հատոր լեցնել:

Առանձին գիրքով լոյս տեսած գործերու թիւը քիչ է. ընգհանուր առմամբ այս աշխատանքը կը տառապի կազմակերպութեան եւ նպատակաւոր ցութեան պակասէ՝ պատշաճօրէն հասնելու համար սպանախօս եւ մանաւանդ ոչ-հայ ընթերցողին: Անհրաժեշտ են լաւագոյն հայ րանաստեղծներու եւ մասնաւորաբար արձակագիրներու խնամքով պատրաստուած թարգմանութիւններ, որոնք կարողանան ընթերցողին ուշագրութիւնը գրաւել:

Նկատի ունենալով սպանախօսներու թիւը, թարգմանական ճիգը տակաւին շէ հասունցած ամբողջովին¹⁸, սակայն վերջին տարիներուն աշխուժացումը լաւատեսութիւն կը ներշնչէ:

17 Տե՛ս Սովետական Հայաստան, ամսագիր, 1986, № 3:

18 Այլ անտիպ թարգմանութիւններ՝ «Մասեան ողբերգութեան» (Ծովնէփ Մառտյան, բառ լուրերու՝ կորսուած), Դ. Դեմիրճեանի «Վարդանանք» (Հայկ Սահփանեան), Համասեղ «Գիւղը» (Զօհրապ Մամթէսեան), Բաֆֆի «Սամուէլ» (Վարդան Մամթէսեան, իտալերէն):